

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

(за матеріалами першого глобального семінару, де обговорювались причини
зnelіснення та деградації лісів)

Висвітлено питання про зnelіснення та деградацію лісів у світі, постсоціалістичних країнах та в Україні. З'ясовані причини безсистемних рубок в лісах різних країн та стан обліку лісів України.

Перший глобальний семінар, присвячений виявленню основних причин зnelіснення та деградації лісів відбувся 18–22 січня 1999 р. у Сан-Хосе (Коста-Ріка) за ініціативою

Міжурядової ради з лісів (ИНР), що була створена комісією ООН зі сталого розвитку у 1995 р. У семінарі брали участь 125 представників із 40 країн світу. Підсумки результатів семінару свідчать, що поступове знищення лісів як основи ландшафтів має місце практично в усіх країнах світу незалежно від їх розвитку. Причини цього явища мають в основному економічний характер, і хоча кожний конкретний випадок є унікальним, існують деякі загальні закономірності, властиві країнам з різним рівнем розвитку.

Характерний комплекс причин, пов'язаних зі знелісненням та деградацією лісів, має місце в країнах постсоціалістичного табору. Загострення цих проблем викликано тут загальною зміною цінностей, що відбулася у зв'язку з політичною перебудовою суспільства та глибокою економічною кризою. Представники цих країн, що брали участь у семінарі, як одну з основних причин знеліснення їх територій в останні роки, називають приватизацію лісів. Різка зміна власності на ліси та їх роздержавлення в ряді країн колишнього соціалістичного табору в цілому негативно відбилась на їх стані. Україна, представники якої не брали участі в цьому семінарі, в даний час стоїть на порозі приватизації лісів, а згідно ст. 56 "Земельного кодексу" України громадяни та юридичні особи за рішенням органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади можуть безоплатно або за плату отримувати у власність замкнені земельні ділянки лісового фонду загальною площею до 5 гектарів у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств. І хоча, не залежно від форми власності, в основі знеліснення територій та деградації лісів лежить розуміння населенням та урядами регулюючого впливу лісів на довкілля та готовності і міцності законодавчої бази, причини негативних наслідків приватизації земель лісового фонду в колишніх країнах соціалістичного табору необхідно враховувати.

В Угорщині за період перебування в соціалістичному таборі площа покритих лісом земель збільшилася з 12 % до 19 %, [1] проте деградація лісів, як і в усіх Європейських країнах триває. Основними причинами загострення проблеми названо: збільшення площ монокультур за рахунок природних насаджень та їх спрощення; орієнтація лісового господарства на промислове вирощування деревини, яке не враховує екологічних цінностей та біорізноманіття; інтенсифікація сільського господарства на низинних територіях, що потребує інтенсивного зрошення і в решті-решт призвело до пониження рівня ґрунтових вод; промислове забруднення. Офіційна політика призвела до збільшення поголів'я диких тварин, що негативно відбилось на природному поновленні лісів. В останні роки суттєво зросла фрагментація лісів, особливо у зв'язку з будівництвом доріг. Значно посилили деградацію лісів обставини, що виникли в результаті політичного переходу економіки країни до ринкових відносин. В зв'язку з масовою приватизацією близько 40 % лісів у країні стали власністю окремих громадян. Середня площа приватизованих ділянок становить 1,3 га, що призвело до втрати контролю над ними – на половині цих площ лісове господарство не ведеться зовсім. В умовах економічної кризи, політичної та відомчої нестабільності люди віддають перевагу швидкому економічному зиску, а не тривалій екологічній безпеці. В Угорщині, як і в усіх постсоціалістичних країнах, ринок і фінансові труднощі є основною причиною знеліснення.

У Румунії державою контролюється половина лісових земель, решта знаходиться у приватній власності. Там, як і в Угорщині, приватизація негативно вплинула на стан лісів. І хоча лісове господарство в приватних та державних лісах ведеться за одними й тими ж інструкціями, рівень його ведення в приватних значно нижчий. Стан лісів у Румунії в останні роки значно погіршився під впливом посух, промислового забруднення, масового використання пестицидів у сільському господарстві, а також росту поголів'я диких тварин. У післявоєнний період у Румунії суттєво скоротились площі листяних насаджень, зокрема дубових, за рахунок створення монокультур хвойних [2]. Політика спрощення лісів зробила їх сприятливими до інвазій комах, пошкоджень вітром та снігом, що призвело до зниження урядових планів створення промислових плантацій, якими передбачалось до 2010 р. довести площі хвойних лісів до 40 % від покритої лісом площі.

Значне загострення лісових проблем спостерігається в країнах, що здобули незалежність після розпаду Радянського Союзу. Незважаючи на те, що республіки Радянського

Союзу вели самостійне лісове господарство, основною їх лісосировинною базою були ліси Сибіру, що, особливо в 60–80-ті роки, дозволило деякою мірою зберегти ліси Європейської частини, які були суттєво розріджені під час Великої Вітчизняної війни та у період відновлення зруйнованого господарства. Значні ціни на імпорту деревину та економічна криза певною мірою посилювали процеси деградації лісів, особливо в республіках, де ліси частково або повністю були приватизовані.

В Естонії, площа якої сягає близько 2 млн. га, ліси збереглися на більш ніж половині території. Лісове господарство ведеться на 96 % площ лісів. Лісова промисловість тут – основна складова національної економіки, що приносить 17,5 % прибутку від експорту деревини. В Естонії у зв'язку з масштабними змінами в суспільстві і політиці після розпаду СРСР головна причина знеліснення виникла як результат передачі лісів в особисту власність. Це призвело до розділу лісів на ділянки площею 2–10 га, що значно знизило контроль з боку держави. В результаті у найбільш лісистому окрузі Естонії – Полва в 1996–97 рр. заготівля деревини зростає на 37 % [3]. Також серйозну проблему становлять незаконні рубки, які стали способом виживання сільського населення і створення стартового капіталу для подальшої діяльності. Лісовому сектору Естонії загрожують також великі Скандинавські компанії, які шукають доступу на ринок.

Здобуття незалежності Грузією супроводжувалось зовнішніми і внутрішніми конфліктами та глибокою енергетичною кризою, в результаті якої деградація лісів суттєво зростає. В республіці, як і в усіх країнах СРСР, ліси знаходились під контролем держави. Проте обставини, що виникли, призвели до безконтрольних і безсистемних рубок у лісах, садах і парках довкола населених пунктів. Ситуація значно ускладнилась в зв'язку з тим, що ліси Грузії, особливо в останні роки, відіграють велику роль у забезпеченні країни паливом. Деградації лісів сприяє також зростання експорту деревини за дуже низькими цінами. Фірми, зайняті заготівлею деревини, не цікавляться відновленням лісів, що спричинило значне знеліснення території країни. У даний час урядові організації з управління лісами активно займаються створенням лісових плантацій на місці природних лісів.

Досить серйозні руйнівні процеси відбуваються в лісах Російської Федерації, і в першу чергу – в Сибіру та Приморському краї. В останньому домінують дві галузі промисловості: лісозаготівельна та гірнична, що ще в Радянський період завдало значних економічних і екологічних збитків цій території, яка на 90 % була вкрита лісом [4]. Безсистемні рубки породили складний ланцюг причин деградації лісів. Через виснажливі рубки та браконьєрство суттєво підірвані лісові та промислові ресурси краю. В період краху традиційних лісокористувачів – ліспромгоспів, коли нові користувачі ще не стали та і не могли стати цивілізованими, головною загрозою для тайги являють численні дрібні фірми, що добувають лісорубні білети за будь-яку ціну і у будь-якому місці. Характерно, що і застій на головному ринку сибірської деревини – японському, фактично не зашкодив дрібному нелегальному бізнесу, понесли збитки лише традиційні базові лісокористувачі, що торгували лісом легально.

У Красноярському краї, особливо в радянській період, для лісової промисловості практично не існувало обмежень. Тут проводились суцільні рубки на величезних територіях, що спричинило до виснаження лісових ресурсів у центральних та південних районах краю. Розрахункова лісосіка в регіоні становить 51,6 млн.м³ в рік, у тому числі 8,7 млн. м³ хвойних порід [5], але цей рівень ніколи не досягався і в сучасний період постійно знижується, що зумовлено загальним станом в економіці країни. Наприклад, в 1996 році об'єм лісозаготівель складав 9 млн. м³, тобто 17 % розрахункової лісосіки, що дещо знизило інтенсивність процесів деградації лісів краю, які ще покривають 76,5 % його території. Проте на даному етапі Красноярський край з лісомисливського регіону став лісодостатнім, тому, згідно з існуючими правилами в Російській Федерації, головною метою лісового господарства є не лісовідновлення, як в лісодефіцитних районах Європейської частини, а збереження існуючого потенціалу лісів.

В Європейській частині Російської Федерації, зокрема в Брянській області, основними факторами, що сприяють знелісненню та деградації лісів, є радіоактивне забруднення в

результаті аварії на ЧАЕС, лісові пожежі та незаконні рубки. У цьому регіоні в результаті інтенсивної експлуатації корінних широколистяно-ялинових лісів виникли вторинні березово-осикові фітоценози. Корінні насадження збереглися тут лише невеликими масивами [6].

Звертає на себе увагу катастрофічний стан дібров Середнього Поволжя [7], які займають 5 % покритої лісом площі регіону і 25 % усіх дібров Росії. Всього за 30 років (1966–1993 рр.) площа дібров скоротилася майже на третину (430 тис. га). Одна з основних причин вбачається в інтенсивній експлуатації дібров, починаючи з XIX сторіччя. Багаточисельні приіскові рубки призвели до погіршення селекційно-генетичного потенціалу дуба, тобто відбулося збіднення генофонду популяції породи. Середнє Поволжя – один із найбільш густонаселених регіонів Росії з розвинутою хімічною, машинобудівною, електротехнічною та іншими галузями промисловості, які суттєво забруднюють довкілля. Ставлення до проблеми дібров до останнього часу значною мірою характеризувалося як пасивне. Органи лісового господарства проводили інтенсивні санітарні рубки та боротьбу з комахами-листогризами. В даний час у цьому питанні вдалося знайти порозуміння з місцевими адміністративними органами.

Частина лісових проблем, що характерні для колишніх радянських республік, має місце і в Україні. За даними обліку лісового фонду України станом на 01.01.96, площа лісових земель становить близько 10,8 млн. га. Щодо знеліснення, то ця проблема в Україні не є актуальною, оскільки як у Радянські часи, так і після здобуття незалежності лісові землі дуже рідко відводились для інших потреб. Навпаки, під заліснення передавались і передаються виснажені сільськогосподарські землі, шахтні виробки, кар'єри, тощо.

У результаті такої політики лісистість України за післявоєнний час збільшилась і становить 15.6 %. Проте деградація лісів є актуальною проблемою. Основні причини деградації лісів в Україні розглядалися на Першій відкритій національній нараді, що відбулася 20–21 жовтня 1999 р. в Алушті і була продовженням міжнародних ініціатив. У нараді взяли участь представники наукових і суспільних організацій практично з усіх регіонів України. У кожному з них існує свій комплекс проблем, що тією чи іншою мірою сприяє знелісненню території та деградації лісів.

Підсумки обліку лісового фонду станом на 01.01.96 р. свідчать, що, порівняно з попередніми даними станом на 01.01.86 р., у лісовому фонді України сталися як позитивні, так і негативні зміни. Серед негативних тенденцій слід відмітити збільшення не вкритих лісовою рослинністю земель, збільшення у складі насаджень питомої ваги м'яколистяних порід. З післявоєнних років і надалі простежується далека від оптимальної вікова структура деревостанів.

Лісовідновлення основних лісоутворюючих порід ведеться в основному шляхом штучного створення монокультур або близьких до них за складом порід насаджень, за ^ спрощеними схемами і технологіями, що веде до суттєвого зниження стійкості лісів до несприятливих умов та шкідників. Основними причинами збільшення площі лісових земель, не вкритих лісовою рослинністю, є відставання темпів лісовідновлення від темпів накопичення площ, відведених під створення лісових насаджень [8]. Це, перш за все, зруби суцільних рубок, загибель з різних причин раніше створених лісових культур (через відсутність догляду, пошкодження шкідниками, пожежі, посухи, підтоплення, тощо), та землі, переведені під заліснення іншими землекористувачами. В зв'язку з тривалою економічною кризою, обсяги лісозаготівель в останні роки скоротились до 10–11 млн.м ліквідної деревини в рік, у тому числі від рубок головного користування – 5 млн. м³, проте площа зрубів збільшилась в основному через накопичення площ, не охоплених лісовідновленням, через велику затратність заходів і відсутність достатніх коштів на їх реалізацію.

В умовах кризи створення лісових культур, догляд за ними є абсолютно збитковими заходами, оскільки не дають відчутного прибутку навіть за декілька десятиліть. У той самий час технологія створення культур, незважаючи на масу рекомендацій та розробок, суттєво спрощується, не витримуються схеми зміщення порід, спрощується обробіток ґрунту, зменшуються догляди. Перевага надається монокультурам в основному хвойних порід (сосна,

ялина) або листяним, що відзначаються значною енергією росту в перші роки життя (акація біла, берест, береза, осика, тощо), цим досягається швидке зімкнення культур і переведення їх площ у категорію покритих лісом земель. Така практика створення культур привела до значного скорочення площ молодняків дубових та букових насаджень насінневого походження і збільшення площ, покритих м'яколистяними породами. Спрощення лісових насаджень, їх деградація веде до значного зменшення їх стійкості до екстремальних факторів, а відсутність належного фінансування – до послаблення захисту лісів від них.

У той же час слід відмітити, що в умовах економічних складностей на Україні досить стабільно працює лісова галузь, що основним господарем і розпорядником лісів зостається держава, що не допускається безсистемна та неконтрольована вирубка лісів.

Література

1. *Гиулай И.* Основные причины деградации лесов в Венгрии. Приватизация лесных территорий // Основные причины обезлесения и деградации лесов. Исследования, анализ, рекомендации. Красноярск, 1999. - С. 85–86,
2. *Барбу Й.* Устойчивое развитие лесоводства в Румынии // Основные причины обезлесения и деградации лесов. Исследования, анализ, рекомендации. Красноярск, 1999. -С.86–87.
3. *Агас Р.* Основные причины обезлесения и деградации лесов в Эстонии; исследование на местном уровне в округе Полва // Основные причины обезлесения и деградации лесов. Исследования, анализ, рекомендации. Красноярск, 1999. - С. 82–83.
4. *Кялунизга Й., Лебедев А.* Обезлесение и деградация лесов Сихотз-Алиня // Основные причины обезлесения и деградации лесов. Исследования, анализ, рекомендации. Красноярск, 1999. - С. 70–73.
5. *Бабинцева Р.М., Горбачев В.Н., Лалетин А.П., Малькевич В.М., Титов С.Д.* Основные причины обезлесения и деградации лесов в Красноярском крае // Основные причины обезлесения и деградации лесов. Исследования, анализ, рекомендации. Красноярск, 1999. - С. 75–76.
6. *Жирина Л.С., Маркин О.В.* Обезлесения и деградация лесов в Брянской области // Основные причины обезлесения и деградации лесов. Исследования, анализ, рекомендации. Красноярск, 1999. - С. 73–74.
7. *Яковлев И.А.* Деградация дубрав Среднего Поволжья // Основные причины обезлесения и деградации лесов. Исследования, анализ, рекомендации. Красноярск, 1999. –С. 74–75.
8. *Швец І.М.* Про підсумки державного обліку лісів України станом на 01.01.96 року // Первое открытое Украинское национальное совещание "Основные причины обезлесения и деградации лесов". Тез. докл. Алушта, 1999. - С. 40.